

Даница Мариновић-Пејовић

РАД ПАРТИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У СРЕЗУ ЦЕТИЊСКОМ ОД 25. МАЈА 1942. ДО СЕПТЕМБРА 1943. ГОДИНЕ

Предмет мога излагања јесте рад партијске организације у срезу цетињском у илегалном периоду од маја 1942. до септембра 1943. године. Овај период борбе на подручју Ловћенског одреда је, по мом мишљењу, значајан али није довољно познат. Својевремено, приликом давања оцјене овог периода рада партијске организације у Црној Гори од стране Покрајинског комитета, потпуно је занемарен.*

Претходно желим да укажем на неке карактеристике политичог стања почетком 1942. године на подручју Ловћенског одреда, користећи неке дјелове из мог прилога „Развој устанка у срезу цетињском током 1942. године“, који је дат ради штампања Војноиздавачком заводу ЈНА „Војно дело“.

Развој устанка у првој половини 1942. године на подручју Ловћенског одреда веома је интензиван. Осим тога, овај период борбе је карактеристичан по наглим обртима у војном положају и промјенама у политичком расположењу народа.

За релативно кратко вријеме постојања слободне територије, настао је један добро организован револуционарни покрет. Остварен је потпун утицај Партије у већем дијелу среза. Поједина подручја — Цеклин, Љуботињ, Штитари, Велестово и друга, представљају снажна упоришта устанка. Пуна политичка мобилизација и борбено расположење на овим подручјима дјелује и на остала у којима утицај Партије није тако јак. Тако, иако утицај Партије није свуда подједнак, захваљујући великом угледу

* У закључцима Проширеног састанка Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и Боку одржаног 17. августа 1943. године, у поглављу III — стање у партијској организацији — поред осталог, речено је:

„Изложено стање у партијској организацији у току минуле године које се дијелом задржало све до данас говори да се нијесу отклониле организационе грешке, слабости и недостаци, на које је указивало „Отворено писмо ЦК КПЈ“ него да су се оне продубиле и повећале. Дошло се тако до стања да више није постојало партијске организације у правом смислу, организације која би живјела партијским животом. Постојали су комунисти-чланови Партије међусобно мање-више неповезани и неактивни. *Изузетак чини донекле партијска организација Среског комитета Беране.* (Подвукао Д. М.)

руководећих људи и организованом политичком раду, створена је једна изузетна политичка атмосфера те се људи у маси одређују за народноослободилачку борбу. Организовање и јачање војних јединица и стварање сталне партизанске војске представља значајан фактор у стварању борбеног расположења.

Организован је такав политички механизам који обезбјеђује перманентан и снажан политички утицај у народу. Ни један једини дан тако рећи није могао проћи без неког важнијег скупа и договарања с народом. Руководећа улога Партије у цјелокупном политичком животу апсолутно је обезбијеђена. У политичкој мобилизацији значајну улогу имају масовне политичке организације — организације омладине и жена, народноослободилачки одбори и одбори Народноослободилачког фронта, на подручјима на којима се политички рад одвија илегално. Величина народноослободилачке борбе дјелује снажно на схватања људи и њихово држање. Народноослободилачку борбу су прихватили и стари и млади, људи и жене. Партијци и скојевци и остали борци служе у свему као свијетао примјер и утичу на стварање одређеног морала, новог духа и слике новог уређења у ослобођеној земљи. Укратко, настале су значајне друштвене и политичке промјене, извршен дубок преображај у схватањима и политичкој свијести најширих слојева народа. Схватање виших циљева и подређивање уских и личних интереса циљевима народноослободилачке борбе, љубав према војсци и велико повјерење према Партији и њеним руководиоцима на овом подручју, спремност на жртве и дубока људска солидарност — то су укратко карактеристике политичког стања у периоду снажног успона устанка и постојања слободне територије, како сам га ја осјетила и доживјела.

Посебан значај у овом периоду има организовање илегалног политичког рада у самом Цетињу. Из града је већ био изашао највећи број партијских и омладинских активиста и укључио се у партизанске јединице, а један број њих био је ухапшен или интерниран. У граду је остао веома мали број организованих другова, али захваљујући томе што је партијска организација имала јак утицај и била тијесно повезана са грађанима, успијевала је да преко разних форми организовања и повезивања са свим поштеним и родољубивим грађанима постигне да организовани политички рад добије широке размјере. И поред ширине овог покрета у граду, непријатељу није полазило за руком да открије организацију, тако да је велики број активиста и грађана хапшен насумце, без конкретних података о илегалној активности појединих личности. Масовни политички рад организован у окупираном Цетињу, којим је у разним видовима био обухваћен готово читав народ, био је од огромног значаја за развој политичких прилика на овом подручју и за везивање масе грађана за народноослободилачку борбу.

Сложени услови револуционарне борбе захтијевају пуну мобилност свих политичких снага и способност партијске организације да своје организационе форме и метод политичког дјеловања прилагођава свим ситуацијама, тако да ниједно подручје, било оно под директном контролом окупатора или изван ње, не може остати ван организованог политичког утицаја. Правилан распоред политичких кадрова за рад у војним јединицама и на терену у томе је од посебног значаја.

Партијски рад се спроводи преко мреже партијских организација за политичко дјеловање на терену и партијских организација за политичко дјеловање у војним јединицама. Усљед наглог пораста броја партизанских јединица, партијски радници су највећим дијелом били ангажовани за рад у војним јединицама. Међутим, потреба појачаног политичког рада на терену захтијева да се један дио партијских радника из војних јединица повуче и оријентише на политички рад на терену. Питање равномјерног одређивања партијског кадра поставило се и у оквиру самих војних јединица, формирањем ударних батаљона за борбу на другим теренима, да би се у тим војним јединицама као и у онима које остају на терену обезбиједио политички рад.

Основни облик организовања комуниста на терену представљају партијске ћелије у селу. Њихово непосредно руководство је биро ћелије у општини. Облик организовања комуниста у четима су четне ћелије. Четне ћелије бирају батаљонски биро, који одржава редовну партијску везу са одговарајућом партијском организацијом на терену. Руководства партијских организација су: биро ћелије, батаљонски биро, мјесни комитет, као руководство партијске организације у Цетињу, и Окружни комитет КПЈ, као партијско руководство за срезове цетињски и барски.

У партијском животу инсистира се на партијској дисциплини и одговорности комуниста, али се од чланова Партије и партијских руководства тражи потпуна самосталност у оцјени ситуације и пуна иницијатива за поступање у одређеним приликама, јер се најчешће није могло чекати на директиву од партијског руководства. Обнављање партијских редова примањем нових провјерених чланова свакако је један од најважнијих и сталних задатака партијских организација.

Посебна пажња посвећује се партијској изградњи чланова Партије и брижљиво се његује лик комунисте. Рад на идеолошком образовању је обавезан. Програм идеолошког уздизања обухвата проучавање појединих питања из области марксизма, партијске изградње и претресање актуелних политичких питања у земљи и у свијету.

Партијски састанци се одржавају редовно — по правилу једном недјељно. На састанцима се расправља о актуелним политичким питањима и задацима партијаца у датоме моменту. Питање критике и самокритике је обавезна тачка дневног реда и спроводи се принципијелно и конкретно. Револуционарна сви-

јест и борбеност комуниста се провјеравају у свакодневном раду и борби.

Партијска ћелија у чети одржава састанке обавезно једанпут недјељно. На састанцима се претресају и разрађују војна питања, рад чланова Партије у чети и њихов рад на терену.

Лик комунисте у војсци се брижљиво његује. „Члан Партије мора бити први у борби а посљедњи изаћи из борбе. Он је одговоран за све што се збива и ради на његовом сектору.“

Офанзива на слободну територију

Стварањем националног покрета и његових оружаних јединица, састављених од четника и националиста под окриљем окупатора, политичко стање почиње да се компликује. У вези с првим већим нападима италијанских трупа уз помоћ домаћих издајника на слободну територију, почетком марта 1942. године, на оним подручјима на којима је политички утицај био слабији долази до извјесног колебања и промјене у политичком расположењу народа, тако да непријатељске снаге успијевају да себи створе нека упоришта и на територији коју контролишу партизанске снаге. Јединице Ловћенског одреда су од марта изложене сталном притиску бројно далеко надмоћнијих и модерно опремљених италијанских трупа, потпомогнутих оружаним јединицама домаћих издајника. Партизанске јединице нијесу могле да задрже своје положаје и принуђене су да послије жестоких окршаја постепено напуштају територију коју су контролисале неколико мјесеци. Напуштање неких територија имало је за посљедицу и слабење политичких позиција на тим подручјима. Политички кадар се највећим дијелом повлачи са војним јединицама, а само мали број активиста остаје на терену за одржавање веза, организовање политичког рада и извођење акција у позадини непријатеља. Од доласка снага Одреда у Катунску нахију све до дефинитивног напуштања Црне Горе, настаје период сталних и углавном дефанзивних борби са веома јаким снагама националиста и четника, уз садејство италијанских батерија минобацача и авијације, у веома тешким условима и оскудици у муницији, храни и другим потребама, што је утицало да су од почетка марта политичке позиције устанка стално слабиле.

У другој половини априла извршена је реорганизација јединица Ловћенског одреда и формирану ударни батаљони. Од цјелокупног борачког састава који се налазио на подручју Катунске нахије формирана су четири ударна батаљона са око 600 бораца. Формирана је и једна омладинска чета, која је убрзо прерасла у батаљон са око 120 бораца.

У току друге половине априла одржани су партијски састанци у четама и одређени задаци комуниста у насталим условима. Питању рада пратијске ћелије у чети посвећена је озбиљна

пажња. Дискутовало се о питању командног кадра, о слабостима које су поједини комунисти испољили у тешким тренуцима и о другим питањима од значаја за безбједност и ефикасност чете у датој ситуацији.

Одржан је и састанак Окружног комитета, посвећен проради „Отвореног писма“ ЦК КПЈ свима организацијама и члановима КПЈ у Црној Гори и Боки и другим текућим питањима.

Отворено писмо анализира развитак ослободилачке борбе црногорског народа против окупатора и указује да су наступили нови и одлучни тренуци у тој борби отпочињањем братоубилачке борбе, што представља прву стварну побједу окупатора против црногорског народа.

„Јединство реакције против народне борбе“, каже се у писму „извршено под окриљем окупатора, представља основни узрок због којег је дошло до издајства и изазивања братоубилачке борбе. Међутим, извјесни пропусти и погрешке учињене од стране организације КПЈ у Црној Гори допринијеле су да се привремено збуну један дио народа . . .“

„Искуство посљедњих догађаја најбоље показује одлучујућу улогу партијских организација, како на терену тако и у војсци. Због тога је потребно реорганизовати и учврстити партијске организације. Партију треба очистити од свих непоузданих, колебаљивих и паникерских елемената; мјесто њих треба примати борце који су се истакли борбеношћу, дисциплином и оданошћу народно-ослободилачкој борби . . .“

„Централни комитет позива комунисте да схвате своју велику одговорност пред народом и Партијом. Морају бити неумољиви према непријатељима народа, оштри и неумољиви према сопственим слабостима које непријатељ може искористити. . .“

„Положај у Црној Гори се компликовао. Комунисти се морају енергично борити против сваке нервозе и панике коју такав положај изазива код колебаљивих и слабих елемената. Они се морају учити правој болшевичкој хладнокрвности у процјени догађаја и задатака.“

На основу дискусије поводом „Отвореног писма“ одређени су задаци партијских организација у датој ситуацији.

Од доласка Одрета на подручје Катунске нахије, средином априла, услови борбе су у сваком погледу веома тешки. Борци су се одједном нашли у ситуацији за коју нијесу били довољно припремљени. Одвојени од свога краја, свога народа и породице, налазећи се под тешким утиском атмосфере која је завладала приликом повлачења, губили су сигурност. Свакодневне борбе и стално повлачење под притиском надмоћнијих снага, неизвјесност у погледу даљег тока борбе, недовољна исхрана и друге те-

шкоће — све то доводи до опадања борбеног расположења и колебања једног дијела бораца и слабљења борбене способности јединица уопште. Положај јединица Одрета отежан је и тиме што борбу воде у једној тада политички несигурној средини. Дешава се да неке теренске јединице преконоћ пређу на страну непријатеља и с леђа угрожавају наше јединице.

За ово вријеме борци не добијају ни хљеба ни брашно — живе углавном од кромпира, овсене каше и свјежег, несланог и мршаваг брављег меса. Добијање намирница из извора непријатеља је јако отежано. Италијанске јединице са комором држе се дубље у позадини, а испред себе шаљу четнике и националисте. Осим тога, партизанске јединице су стално у повлачењу, тако да у борбама не долазе до плијена у храни и муницији. Исто тако, због борби на другим подручјима, отежано је и прибављање животног намирница са друге стране. Тако питање исхране јединица на овом иначе сиромашном подручју постаје критично.

Из ових разлога, и поред интензивног политичког рада није се могао очувати онај борбени морал којим су се јединице Одрета одликовале, тако да се осипање бораца, које је започело приликом првог повлачења, наставило. Највеће осипање настало је послје повлачења из Катунске нахије на подручју Грахова и рудинско-трепачке општине, када је због опште ситуације у Црној Гори било готово извјесно да ће јединице морати да напусте Црну Гору. Многи борци нијесу могли да се помире са тим да напусте Црну Гору и одлучили су да се врате у свој крај, упркос свим опасностима којима се излажу. Ово је свакако тешко дјеловало и на оне који су свјесни свих тешкоћа били чврсто ријешени да иду до краја, јер су борце који су се у насталој ситуацији поколебали знали као добре и поуздане и са њима проишли толико тешкоћа. Тим више што је судбина ових људи била сасвим неизвјесна чим су се одвојили од својих јединица.

Оквир овога рада не дозвољава ми да се упуштам у то који су све фактори утицали на овакав развој догађаја и довели до слабљења позиција устанка на овом подручју, као, уосталом, и на читавом подручју Црне Горе, јер би то захтијевало једну дубљу анализу војне и политичке ситуације. Зато ћу укратко приказати само политичко стање и рад партијске организације послје одласка партизанских јединица из Црне Горе.

I

Као што је раније напоменуто, приликом повлачења јединица са одређених подручја, један број бораца и политичких ра-

дника остављен је за организовање политичког рада и борбе у позадини непријатеља.*

Због стања на борбеним линијама, веза са овим групама није одржавана, тако да су оне биле остављене саме себи. Исто тако, партијско руководство није добијало никаква обавјештења о стању на окупираном подручју.

У другој половини маја Окружни комитет Партије добио је директиву да упути један број ударних група у позадину непријатеља. Према оцјени политичке и војне ситуације, партизанске јединице ће морати за неко вријеме напустити територију Црне Горе, па је потребно обезбиједити рад Партије на терену и њен утицај на масе, и створити услове за борбу против непријатеља у његовој позадини.

У вези са датом директивом, од стране Окружног комитета, одређена је група партијских радника која је требало одмах да крене на терен са одређеним задацима. Ову групу су сачињавали: Блажо Мраковић, Вуле Мићуновић, Панто Митровић, Даница Мариновић.

Одмах затим упућена је друга већа група од 12 партизана са задатком да предузима оружане акције. Према подацима добијеним од Николе Поповића, у овој групи били су: Никола Поповић, Марко Буричковић, Лука Вујовић, Душан-Баро Бурковић, Душан И. Јанковић, Илија Кривокапић, Павле Леверда и др.

Најзад, послије реорганизације јединица Одрета извршене у првој половини јуна, у позадину је упућена још једна група коју су сачињавали: Вељко Мићуновић, Војо Биљановић, Андрија Пејовић, Нико Вучковић, Мило Лубарда и Андро Лопичић.

* На подручју Конака и Љуботиња остављени су Вељко Калуђе-ровић и Томо Војводић; на подручју Горњег Цеклина и Улића Јован Т. Стругар и Боро Лопичић. За рад у Метеризима и Добрској Жупи остављен је Арсо Петричевић; у Доњем Цеклину Душан Т. Лопичић; у Штитарима и Орасима Павић Пејовић, итд.

На исти начин је поступљено и у срезу барском и на подручју Котора, Тивта, Грбља и Мајина, на подручју Паштровића група позадинских радника под руководством Мила Медиговића и на подручју Котора под руководством Мата Петровића.

Приликом напуштања Катунске нахије остављене су двије групе, једна на подручју Бјелица под руководством Милоша Попиводе, а друга на подручју Убала и Цуца под руководством Радоваца Гардашевића — Гардана. На подручју Загарача такође је остављена једна група партизана под руководством Јефта Шћепановића-Чаја.

Исто тако, за вријеме боравка јединица Одрета у Катунској нахији један број партизана враћен је за рад у позадини. Тако је 23. априла послата једна група од пет партизана. Једна политички јака група под руководством Блажа Јошова Орландића упућена је 15. маја у позадину непријатеља.

То је био основни политички кадар који је преузео одговорност за политички рад и борбу против непријатеља у илегалним условима.

Пошто сам се налазила у групи која је 25. маја упућена у позадину, у могућности сам да на основу непосредног сазнања пружим извјесне податке о стању на окупираном подручју и о условима у којима је дјеловала партијска организација у илегалном периоду.

Двадесет петог маја одржан је састанак Окружног комитета у селу Загора у околини Грахова. Након дискусије о војној и политичкој ситуацији, одлучено је да се расформира Окружни комитет који се налази са војним јединицама и формира Окружни комитет за рад на терену, у позадини непријатеља, и да он преузме на себе све дужности дотадашњег Окружног комитета. Предвиђено је да се веза одржава преко секретара Окружног комитета Воја Биљановића, који и даље остаје са Штабом Одрета. Одређени су основни задаци Окружног комитета у новим условима борбе и формулисани у овом смислу: повезати, развити и учврстити партијску организацију; пратити развој кадрова; развити рад Партије у масама — према могућностима користити разне форме; организовати добру обавјештајну службу и прикупљати податке и материјал о стању код непријатеља; податке имати увијек спремне и слати их за Врховни штаб II одсјек; развити највећу конспирацију и чувати људе, итд. Као што се види, задаци су одређени без довољног познавања ситуације на терену. Одлучено је да другови који су одређени у ову групу одмах крену на пут. У случају да узгредно буду нападнути и разбијени, састанак је заказан за 5. јун на Улићима, у кући Лаза Стевова Стругара.

Одмах после састанка другови који су одређени за одлазак у позадину — Блажо Мраковић, Вуле Мићуновић, Панто Митровић и Даница Мариновић и још два омладинца из Загарача као водичи (имена ових омладинаца се не сјећам) — пошли су за Вилусе, да би се са чланом Покрајинског комитета Вељком Мићуновићем и секретаром Окружног комитета Војом Биљановићем договорили о томе на који начин ће се најлакше пребацити на терен. Првобитно је било замишљено да се то учини преко Боке Которске, некако полуилегално, уз помоћ другова са подручја Орјенског батаљона. Међутим, ова могућност је отпала, јер је у току дана стигло обавјештење да су у међувремену непријатељске снаге овај батаљон одсјекле тако да се и он сам нашао у опасности да буде уништен. Остала је као једина могућност да се пробијемо директно кроз непријатељске линије и окупирану територију. Другови Вељко и Војо су били склони да одустанемо од пута, бојећи се да ћемо бити уништени, али смо ми били одлучно за то да идемо, када је већ одлука о томе донесена.

Стање на окупираном подручју

Уз велике тешкоће и опасности, ова група је успјела да у току исте ноћи пређе линију фронта код села Загоре, у околини Грахова. Већ на првим корацима иза линије фронта указала нам се сва тежина ситуације на окупираном подручју.

Приликом повлачења, Окружни комитет је, поред илегалних политичких радника, остављао везе које су имале задатак да прихватају другове који ће се по потреби враћати у позадину и одређеним каналима одржавати везу са војним јединицама. Идући трагом тих веза, требало је на подручју Убала успоставити контакт са друговима који су остављени за рад на подручју Катунске нахије — Радованом Гардашевићем и осталима. Међутим, уговорену везу нијесмо могли успоставити. Од једног случајног пролазника сазнали смо да је положај ових другова веома тежак и да су се због великог притиска морали пребацити привремено на други терен. Оружане групе националиста стално организују потјере да би их уништили, и тако су им онемогућиле сваку везу с народом. И веза између појединих група на подручју Катунске нахије је веома слаба, и свака њихова активност је онемогућена. Осим тога, све породице које су живјеле на осамљеним мјестима у околини Убала, преко којих је и требало успоставити везу и које би могле бити од помоћи друговима из ове групе, Италијани су преселили у близину својих логора у Ублима. Ни на путу према Загарачу нигдје нијесмо нашли уговорене везе. Осим тога, остале породице које би нам могле бити од помоћи, интерниране су. Њихове куће смо налазили празне и опљачкане. Што смо више залазили у позадину, запажало се да је контрола све већа и терор жешћи.

Уз велике тешкоће прву везу смо успоставили са друговима који су се налазили на подручју Загарача — Јефтом Шћепановићем-Чајом и осталима. Према обавјештењима која су нам они пружили, на подручју Загарача и Комана, последије одласка партизанских снага, расположење у народу се нагло промијенило. Петоколонаши су просто разјарени, партизанске породице су затворене и позадински радници су упућени на даље пријатеље и симпатизере који су за први моменат поштеђени од прогона. Али, многи од њих су се, под утицајем непријатељске пропаганде и притиска, поколебали и изгубили вјеру у нашу ствар, или су се упутили толико да избјегавају сваки контакт с партизанима. Има и таквих који су прешли на страну непријатеља, што упозорава на већу опрезност у контактирању с људима. Добрим дијелом људи су мобилисани и упућени на фронт против партизана. Другови из ове групе су просто измучени, и физички и психички. Данима су изложени сталним потјерама, што им готово потпуно онемогућава контакт с народом. Потпуно су изгладњели и исцрпљени.

Ситуација налаже да се подијелимо у више група и да, обухватајући читав терен, успоставимо везе и формирамо партијске јединице. Тако је Блажо Мраковић са још двојицом другова са овог терена остао да заједно са Чајом и осталима изврши задатак на њиховом терену, а ми смо се упутили даље, према Орасима и Штитарима. Ситуација на подручју Ораха и Штигара је такође веома тешка. Народ је страховито заплашен. Било је хапшења, али масовног интернирања није било. Овдје ситуацију чини још тежом то што неки чланови Партије, који су приликом одступања јединица на своју руку остали да живе илегално, нијесу могли издржати тешкоће, него су се предали и највећим дијелом су стријељани. Тако је на овом терену, поред Павића Пејовића, који је остављен по задатку, остао још само Никола-Николица Челебић. Сазнали смо и то да су имовина Штаба Одред и архива, која је овим друговима била повјерена на чување, пронађене и заплајењене. И овдје су људи мобилисани и дијелом послати на фронт против партизана.

По доласку у Штитаре одлучено је да Вуле Мићуновић заједно са Павићем пође за Катунску нахију и да тамо спроведе задатке који се на том подручју постављају. Панту и мени је стављено у задатак да заједно са Николом успоставимо везе на подручју Ријечке нахије, Црмнице и Паштровића. Идући даље и долазећи у контакт с људима све више увиђамо колико су пали дух и вјера у побједу. Пропаганда непријатеља о пропасти партизанске војске оставила је дубоког трага. Другови који су остали на терену нијесу успјели да се организују и прилагоде овако тешкој ситуацији. И они су збуњени и готово ништа не раде да се супротставе таквој пропаганди. Слабо су повезани међу собом, а то што нијесу имали везе с руководством на њих је лоше утицало, тако да су и сами клонули.

Имајући у виду такву ситуацију, морали смо бити довољно обазриви да не бисмо несмотрено пали у руке непријатеља. Главно је за први моменат одржати се по сваку цијену. Ако успијемо да се организујемо и почнемо радити, расположење ће се промијенити. Због тога је значајно повезати се тамо гдје је наш утицај био јачи, подићи дух код наших пријатеља и створити бар минималне услове за опстанак и рад. Зато користимо сваку прилику да се повеземо с људима и поразговарамо с њима. Сваки контакт с људима у датом моменту има и те како велики значај. Непријатељска пропаганда је имала страховито дејство. Осим тога, народ тешко живи, нема хљеба. Партизанске породице нијесу уопште у могућности да до хљеба дођу, јер им је и оно иначе оскудно сљедовање ускраћено. Иако трпимо због глади и других тешкоћа, настојима да својим присуством не донесемо неприлике нашим изванредним и ријетким пријатељима, који се излажу великој опасности када нам пружају подршку у оваквим приликама.

Долазећи у контакт с људима све више увиђамо тежину ситуације у којој се налазимо и тежину одговорности коју је партијско руководство на себе преузело. Увиђамо да су се распршиле снаге на које бисмо се могли ослонити и да их треба поново окупити и повезати, да бисмо се што прије супротставили утицају непријатељске пропаганде.

У селу Јабука — Јанковића Крши — повезали смо се са друговима који су се тамо налазили, а преко њих и са друговима из Метериза и Доњег Цеклина, а затим и са групом другова која је боравила на подручју Цеклина — у Цеклинштаку. Ова група је најбројнија. Неки од њих су остављени по задатку, а остали приликом повлачења нијесу били спремни да напусте свој терен, али су остали да живе илегално. И они су у тешкој ситуацији, како због сталних потјера тако и због исхране. Хране се углавном младим луком и трешњама. Оскудијевају у свему — лоше су одјевени и обувени. Све је то неповољно утицало и на њихово расположење. Ипак овдје има услова да се организује једно важно упориште за наш рад. Група је бројна, а околина блиска, што представља значајан услов за опстанак људи и за организован рад.

Успостављена је веза и са групом другова у срезу барском. Према добијеним обавјештењима, другови из Паштровића борава у Паштровској планини, бројно су доста јаки и прилично су организовани, услови за исхрану су им релативно добри. Међутим, положај другова у Црмници веома је тежак, јер су и тамо четници завели страховит терор. Вуле Мићуновић и Павић су такође успјели да се повежу са друговима у Катунској нахији.

Тако је ова група, уз велике тешкоће и опасности, успјела да готово на читавом сеоском подручју Ловћенског одреда успостави везу са већим бројем активиста који су приликом повлачења остављени за рад на терену и партизанских група које су у међувремену упућене из Катунске нахије ради извођења акција, и изврши припреме за одржавање састанка Окружног комитета, како је било и предвиђено. Било је договорено да се састанак Окружног комитета одржи 8. јуна у Ставору код Павића, али Чајо и Блажо, због изузетне ситуације на њиховом терену, нијесу могли доћи. Поново смо се састали у Ставору тек 19. јуна. Пронашли смо и донијели писаћу машину и остали прибор потребан за партијску технику, која је приликом одступања скривена. У Ставору смо затекли Вељка Мићуновића и Воја Биљановића, који су у међувремену са групом активиста упућени убрзо последије нашег одласка, пристигли на терен.

То би укратко били услови у којима је Окружни комитет приступио стварању партијске организације и организовању политичког рада.

Формирање партијске организације

Састанак Окружног комитета одржан је 20. јуна у Ставору. Састанак је имао следећи дневни ред:

- 1) Саопштење Покрајинског комитета о ситуацији у Црној Гори;
- 2) Организационо питање (конституисање Окружног комитета, подношење извјештаја са терена о броју партијаца на појединим подручјима и стање партијске технике);
- 3) Политичка ситуација и питање извођења акција;
- 4) Одређивање сједишта Окружног комитета и питање одржавања веза;
- 5) Начин живота партизанских група, и
- 6) Разно.

Састанку је присуствовао као делегат Покрајинског комитета Вељко Мићуновић.

Послије саопштења која је изнио делегат Покрајинског комитета извршено је конституисање Окружног комитета. За политичког секретара одређен је друг Горан — Војо Биљановић; за организационог секретара другарица Ружа — Даница Мариновић; политички секретар је уједно задужен и за питање кадрова; друг Марјан — Блажо Мраковић — одговоран је за организовање обавјештајне службе; друг Крцун — Вуле Мићуновић — за рад СКОЈ-а; друг Броцки — Јефто Шћепановић-Чајо — није примио одређено задужење због болести; друг Ђоро — Блажо Орландић — због удаљености улази у Окружни комитет као члан Пленума. Окружни комитет у овом саставу обухвата територију срезова цетињског, барског и једним дијелом даниловградског — Комане са Загарчом и Ново Село.

На основу поднијетих извјештаја са терена установљено је следеће стање партијске организације:

— Бјелице 5 партијаца; Цуце 7 сигурних и 8 ликвидатора; Чево 6; Беклићи 5; Загарач 3; Комани 10, и то 5 легалних и 5 илегалних; Ново Село 1 легални и 1 илегални. Загарач, Комани и Ново Село имају међуопштински биро. Одлучено је да се овај биро састане и организује рад и повезивање са Љешкопољем. Поред осталог, има задатак и да изврши набавку намирница за потребе партијске организације и издржавање илегалца.

Утврђено је, даље, да у Орасима има 1 партијац и 2 кандидата, а у Штитарима 2 партијца сигурна и 1 несигуран. Од њих ће се формирати заједничка партијска јединица за Штитаре и Орахе. Предвиђено је да се испита могућност формирања друге групе која би обухватала села Прогоновиће, Бепетиће и Станисаљевиће. Према ономе како је Павић реферисао, изгледа да за то има услова.

У Доњем Цеклину на терену има 7 партијаца, у Горњем Цеклину 4; у Љуботињу 8, у Црмници 5 и у Приморју 15.

Пошто међу партијцима има колебљиваца и ликвидатора, потребно је прије свега оздравити и очистити партијске редове, али је наглашено да се у ситуацији у којој се налазимо не може поступати оштро и да према томе треба искључивати само оне непоправљиве и ликвидаторе.

Одлучено је да сваки члан руководства по могућству буде члан једне партијске јединице. Партијске јединице руководе директно партизанским групама. Одлучено је, даље, да се за партијске јединице умножи „Отворено писмо“ и да Окружни комитет напише једно писмо о ситуацији. Што се тиче партизанских група, основно је да се људи извуку из скривница, да се организују и оспособе за дјеловање у народу и за извођење акција.

Нови састанак Окружног комитета заказан је за 1. јул.

Неколико дана након тога боравили смо у Ставору. За то вријеме умножили смо „Отворено писмо“ и писмо Окружног комитета, да би се она прорађивала у партијским јединицама. Неки другови су одржали састанак са партијским јединицама и обавили разговоре са неким пријатељима у овој околини. У међувремену је успостављена веза и са Николом Поповићем, који се налазио у Катунској нахији. Послије разговора он је поново послат на терен, са специфичним задацима.*

Двадесет шестог јуна стигао је у Ставор Блажо Орладнић и поднио извјештај са подручја Црмнице и Паштровића. Са њим смо детаљно разговарали о ситуацији на том подручју и упознали га са одлукама Окружног комитета.

Двадесет осмог јуна одржано је једно кратко савјетовање. Одлучено је да се чланови руководства за моменат разиђу, с тим да обиђу партијске јединице на терену и да се кроз неколико дана — 1. јула — поново одржи састанак Окружног комитета и размотри ситуација.

Тако су почетком јула одржани партијски састанци и донесени конкретни закључци за рад другова на терену. Партијским јединицама је стављено у задатак да организују логорски живот и колективну исхрану партизанских група, и да испитају могућност за извођење неких акција на комуникацијама — кидање телефонских линија и сл. — ради уношења забуне у редове непријатеља. Другови су највећим дијелом изразили спремност за извођење ових акција, али код неких је било и отпора таквом ставу руководства. Истакли су да нијесу сасвим убијеђени у могућност извођења акција у датим условима, са тако малим снагама.

Организовање позадинских радника у више одвојених група извршено је из више разлога — ради што непосреднијег повезивања људи са народом свога краја, ради веће безбједности, лакше исхране итд.

* Стављено му је у задатак да испита могућност ликвидације неких сепаратистичких вођа у Катунској нахији.

Одмах су предузете мјере за организовање рада Окружног комитета. Подручје Горњег Цеклина, Улића и Љуботиња показало се као најпогодније за организовање сједишта партијског руководства, за одржавање веза, руковођење и опстанак људи. Тако је стицајем околности Цеклинштак постао сједиште партијског руководства на подручју Ловћенског одреда у овом периоду. Овдје се нијесу налазили сви чланови руководства, већ су долазили повремено ради консултовања, присуствовали састанцима Комитета и партијским савјетовањима. И Вељко Мићуновић, као члан Покрајинског комитета, углавном се налазио на терену Катунске нахије, а у сједиште Окружног комитета долазио је повремено или онда када су одржавани састанци партијског руководства и партијска савјетовања. Ту су се оформиле двије партизанске групе које су биле свакодневно у непосредној вези.

Да би се могао организовати рад партијског руководства, требало је прије свега створити бар минималне материјалне услове. Поред осталог, неопходно је било успоставити везу са Цетињем, формирати и тамо партијску организацију и обезбиједити добијање средстава за партијску технику и остало. Послије више покушаја, веза је најзад успостављена 21. јула.*

Предузете су и мјере за организовање логорског живота и колективне исхране, али су извори снабдијевања били крајње оскудни.

У току јула рад Окружног комитета добија све више организован карактер и постаје стварна потреба људи. Успостављање везе са партијском организацијом у Цетињу било је од великог значаја за рад партијског руководства, а и за рад партијске организације у граду. Активисти у граду били су за све вријеме од одласка партизанских снага са ове територије без икакве везе са партијским руководством, препуштени потпуно сами себи. Сада је створена могућност за добијање обавјештења значајних за политички рад, за евентуално добијање животних намирница и других потреба. Тако је крајем јула живот у сједишту био прилично добро организован, колико је то у оним приликама било могуће. Рад се одвијао у свим правцима. Партијске јединице се консолидују и налазе своје задатке. Веза са друговима на околним теренима и у Паштровићима се усталила. Међутим, веза се тешко одржава са друговима у Доњем Цеклину и Катунској нахији. Исто тако, веза са Цетињем се редовно одржава. Тада већ добијамо понешто хране и других потреба, што нам добрим ди-

* Веза је успостављена преко Стане Сјеклоће, домаћице из Добрског Села. Она је овај задатак примила без колебања и, када јој је предочено да је задатак кога се прихватила скопчан са смртном опасношћу, одговорила је да о томе не треба разговарати. Захваљујући пожртвовању ове жене, веза са партијском организацијом у граду је за цијело вријеме илегалног рада одржавана и била од непроцењиве користи за рад партијске организације на овом подручју.

јелом омогућава опстанак на овом терену и руковођење партијским радом.*

Већ у септембру рад партијских јединица одвија се у складу са постављеним задацима. Одржавањем редовних партијских састанака и повремених савјетовања и обилажењем партијских јединица обезбјеђује се редован партијски живот. У свакој партијској јединици одређени су другови за политичко дјеловање на појединим подручјима. Средином септембра формиране су такође партијске јединице од активиста који живе легално. Они су након провјеравања на конкретним задацима примљени у Партију. Одлучено је да за прво вријеме секретари ових партијских јединица буду поједини другови који се налазе у илегалству. Наступањем хладнијих дана у новембру као неодложно се поставило питање бољег и безбједнијег смјештаја за све партизанске групе. До новембра су људи углавном боравили под ведрим небом или под шаторима. Тада је већ веома хладно и не може се даље остати ни под шаторима. Људи су слабо опремљени и ради тога подносе велике тешкоће. Зато је постављено свим групама да за зимски период обезбиједи бољи смјештај прављењем колиба на скровитим мјестима, проналажењем мање познатих пећина и других погодних склоништа, ради веће безбједности људи. Окружни комитет је такође обезбиједио смјештај, и то у једној готово непознатој пећини изнад самог Цеклина.

Двадесет другог новембра дошао је курир од Покрајинског комитета. Добили смо директиве за рад и материјале Централног комитета и Врховног штаба. До тада смо успјели да створимо добро опремљену партијску технику, тако да смо добијени материјал могли одмах умножити. Матријал је достављен и прорађен са свим партијским јединицама.

Деветнаестог децембра одржан је састанак Окружног комитета у Ставору. У исто вријеме, одржано је и партијско савјето-

* 30. августа примљено из средстава НОФ из Цетиња: 2 кгр паште, 1 кгр пасуља, 1 панталоне, мање од пола кгр шећера и 2 кгр уља;

11. септембар примљено је: 1 кгр гриза, 3 пакла дувана, 3 калупа картица, 20 аспирина, 1 кутија мармеладе, 1½ кгр пасуља, 1 боца јода, 2 филма.

14. септембра примљено је: 1 кгр соли, 2 кгр гриза, 3 комада сапуна (један дат другарици која одржава везу), 1 кгр паште, 1 кгр шећера. Од тога је дато групи у Горњем Цеклину: 1,5 кгр соли, 1 кгр гриза, 1 комад сапуна, 0,5 кгр шећера.

21. септембар из Цетиња је добијено: 3 кгр гриза, 4 кутије мармеладе 3 сапуна (један је дат другарици која одржава везу). Од тога је дато групи у Горњем Цеклину: 1 кгр. гриза, 2 кутије мармеладе и 1 сапун.

26. септембра примљено је: 1½ кгр брашна 1, ¼ кгр пасуља, нешто папира и 1 свеска. Тада је издато 100 лира за уље итд.

30. септембра примљено је: 2 кгр ориза, 1 кгр грашка, пет пакетића „Зете“ и нешто соли. Од тога је дато групи у Горњем Цеклину дукан и со итд.

вање, пошто су били дошли другови из разних крајева са нашег подручја.

Тако је до краја 1942. године углавном извршено формирање и сређивање партијске организације и створени услови за шире политичко дјеловање и предузимање значајнијих акција.

Рад партијских јединица

Није могуће у оквиру овога рада приказати цјелокупну активност партијске организације у овом периоду. Много тога ми није ни остало у сјећању, а биљежила сам само неке значајније моменте. Осим тога, нијесам ни била у могућности да непосредно пратим рад свих партијских јединица, нарочито на оним подручјима са којима се веза тешко одржавала. Остављено је друговима који су дјеловали на тим подручјима да на основу датих директива дјелују по свом нахођењу. Зато ћу се укратко осврнути само на неке облике активности и акције које су у појединим моментима предузимане.

Одржавање веза и вођење разговора с људима у датим условима представља основни облик организованог политичког дјеловања. Бити стално у контакту с народом постављало се позадинским радницима као основни захтјев политичког момента и први услов за њихов опстанак и успјешан политички рад.

За успјешно политичко дјеловање посебно је значајно обезбиједити редовно и правилно информисање партизанских група и народа о развоју догађаја. Зато су предузете мјере да се организује добијање вијести, њихово умножавање и растурање. Тако, почетком августа почињемо да добијамо вијести из Цетиња, преко установљене везе. Добијене вијести умножавамо сами и редовно их шаљемо партијским јединицама и активистима у селима. У почетку са умножавањем иде тешко, јер немамо индиго-папира, тако да сваки примјерак треба куцати на машини посебно. Извјештаји и вијести из Цетиња добијају се редовно, иако се веза одржава преко блока који контролишу италијански стражари, уз велико пожртвовање активиста и с једне и с друге стране. Од тих информација нам зависи много. Нарочито је значајно што редовно добијамо вијести, јер нам то омогућава да пратимо развој догађаја и да се правилно оријентишемо. Ове вијести представљају значајно средство у свакодневном политичком дјеловању активиста, како оних који се налазе у илегалству тако и оних који живе легално. Људи свакодневно очекују вијести и примају их с повјерењем. Нико више, бар у нашој ближој околини, не узима озбиљно површне приче националиста и бјесомучну кампању коју против партизана води непријатељска пропаганда. Тада већ постоје услови за шире повезивање с људима, јер се наш утицај у народу све више осјећа. Партијске јединице организо-

вано раде и ваљано извршавају задатке. Људи су стекли самопоуздање и у овом раду нашли себе.

Рад партијске организације у Цетињу такође се добро одвија. Њени су задаци велики и деликатни. Другови тамо, иако су малобројни, раде предано и врло су сналажљиви. Рад је постављен широко и спроводи се еластично. Поред основних политичких задатака, један од значајних који су пред ову организацију постављени био је у томе да она води бригу о затвореницима које доводе из разних крајева Црне Горе у цетињске затворе. У вези с тим у граду је створена читава организација за прикупљање и спремање хране за затворенике. Кроз разне облике дјеловања грађанство је широко укључено у ову активност и даје свесрану подршку напорима партијске организације у том смислу. Широм је прихваћено схватање да људска солидарност у тешким приликама мора да се развија до највеће мјере. Не смије се дозволити да људи, када су у тешкоћи, осјете да су сами. Партијска организација такође је успјела да међу затвореницима организује и политички рад и колективну исхрану, и да тако директно дјелује на морал затвореника.

Питање бриге и помоћи партизанским породицама, које у то вријеме врло тешко живе, такође је било у центру пажње партијске организације у граду.

У датој ситуацији било је неопходно да се организује добијање података о стању код непријатеља, о покретима војске и другим мјерама. То је тражило безбједност позадинских радника. Добијање обавјештења је организовано на широј основи. Поред установљених обавјештајних канала у граду, ангажован је широки круг активиста и пријатеља у граду и селима који брину о нашој безбједности и прибављају потребна обавјештења, користећи при том различите могућности. Тако, обавјештења долазе из Цетиња, преко установљене везе, или преко активиста који живе у селима легално.

Почетком 1943. године политичка ситуација се знатно измијенила. Партијске јединице, формиране од другова који живе легално, развијају доста широко своју активност. Створена је и организација међу женама и омладином. Има већ и приличан број бораца на које се озбиљно може рачунати. Осјећа се да дух народноослободилачког покрета дубоко живи у срцима ових људи. Тешко је у једном кратком приказу обухватити све облике активности и велику пожртвованост коју наши људи, млађи и старији, свакодневно испољавају у овим изванредно тешким условима. У сједишту Окружног комитета је врло живо. Имамо пуне руке посла. Потребно је у већој мјери умножавати вијести и остали пропагандни материјал, јер курири са разних страна стално долазе и одлазе. Активисти одржавају састанке са групама симпатизера. Одлазе на разговоре и са људима који нам нијесу баш склони. Треба им ставити до знања да борбене снаге у по-

заднини нарастају и да ће у погодном моменту дејствовати како ваља.

Почетком априла одржано је савјетовање Окружног комитета. Тада је донесена одлука о формирању Штаба Ловћенског одреда као и четири позадинске чете, које ће одмах отпочети са извођењем акција против окупатора. Истовремено, и притисак на све партизанске групе се појачава. Као и обично, врши се претрес терена. Покрети окупаторске војске су све чешћи. Створени су и такозвани летећи одреди, са задатком да откривају боравишта партизанских група и да их уништавају. Ови одреди су нарочито активни на подручју Црмнице и Катунске нахије. Терор над становништвом такође се појачава. Немоћни да спријече активност партизанских група, у свом бијесу премлаћују и интернирају становништво. Тада хапсе и људе који немају никакве везе са партизанима, него настоје да мирно сачекају код куће развој ситуације. На терор окупатора и домаћих издајника народ одговара још јачим везивањем за народноослободилачки покрет. О партизанима се пјевају пјесме славе и величине, испуњене чежњом за слободом. У том смислу карактеристична је добро позната пјесма из тих дана „Ластавице птицо мила, би ли мени пошта била . . .“ Иако је у шуми стварно било мало партизана, у народу је владало увјерење да их има много и да сваки од њих носи пушкомитраље. Поводом Првог маја, окупаторске власти мобилисале су све снаге на осигурању путева и спречавању извођења акција од стране партизана. На путу Цетиње — Подгорица готово код сваког телефонског стуба било је постављено обезбеђење.

У вези са развојем ситуације на унутрашњем фронту и приближавањем наших бригада настало је велико узнемирење и таласање у масама. Почетком маја успоставили смо везу са бригадама које су се тада налазиле на подручју Шавника и Боана. Према добијеном наређењу, позадинске чете ће се полако приближавати и извршавати специјалне задатке. Колебање у масама је све јаче. Домаћи издајници се кукавички свете народу и свуда хапсе масовно.

У вези са брзим наступањем партизанских јединица кроз Црну Гору — већ су заузеле Шавник, Жабљак, дошле до Никшића и Пипера — добили смо налог да се позадинске чете крећу у правцу фронта. За неколико дана чете су се припремиле за пут и стигле у Ставор. За једну ноћ усиљеним маршем прешле су од Ставора до Јаме Војводине у Цуцама. Овај марш је био страховито напоран. Видјело се да је људе живот у позадини јако исцрпио. Идућег дана требало је доћи у Пјешивце и успоставити везу. Међутим, стигло је наређење да се чете врате натраг, ради извођења акција у позадини. Тако су се позадински радници тешка срца поново вратили на своје терене.

Око 15. маја поново је стигло наређење да се позадинске чете упуте ка фронту. У току ноћи 17. маја окупиле су се у Ставору. Кренуле су у правцу Никшића, с тим да се 23. маја, како је било наређено, повежу са бригадама. Али, услед притиска Немаца и усташа око Никшића, партизанске снаге су се морале повући до Шавника и Жабљака. Пошто се ово повлачење брзо одиграло, везе са бригадама су за моменат биле прекинуте. Чекали смо на везу неколико дана и када смо везу успоставили стигло је наређење да се вратимо на свој терен.

Седмог јуна дошао је делегат Покрајинског комитета и пре- нио директиве за даљи рад. Окружни комитет је реконструисан. Послије одржаног састанка чланови руководства су се разишли по терену ради спровођења закључака с овог састанка. Договорено је да се слиједећи одржи кроз двадесет дана.

Извођење акција

Поред онога што је приказано као редован партијски и политички рад, потребно је указати и на неке посебне мјере и акције које су предузимане у одређеним ситуацијама.

Средином јула 1942. године обавијештени смо да је по селима постављена жандармерија. То су имале да буду неке јединице поузданије од оних које су до тада биле. За командира чете стациониране на Горњем Цеклину постављен је Божо Борозан, бивши југословенски официр и велики непријатељ партизана. То је био знак да се појачава притисак и на позадинске раднике и на оно мало народа што је у селу још остало. С наше стране, предузете су мјере да се испита могућност за успостављање везе са неким од припадника те чете, за које се знало да се одмјере- није држе. Одлучено је, такође, да се према командиру чете предузму одговарајуће мјере. Одмах по доласку почео је да залази у село, нарочито у заселак Лопичићи, ваљда да оном малом броју жена које су остале у селу, за које је знао да пружају помоћ партизанима, покаже своју моћ. Искористили смо прилику кад је био у том засеоку и одредили двојицу другова да му приђу и кажу шта му партизани поручују. Отворено су му рекли да, ако икоме у селу буде правило неприлике, неће главу изнијети из Цеклина. Што се партизана тиче, може са својом војском доћи у Цеклинштак кад год хоће. Ова лекција је на њега добро дјеловала — народ је стварно био поштеђен за све вријеме док је Борозан са јединицом био у Цеклину. И потјере са својом јединицом, по својој иницијативи, предузимао је углавном у ближој околини села, не залазећи дубље у шуму. Без италијанске војске се нијесу усуђивали да зађу у Цеклинштак и друге рејоне гдје су претпостављали да има партизана.

Према обавјештењима добијеним из Цетиња, крајем јула, указала се нека могућност да се предузме ослобођење затворени-

ка којима пријети опасност да буду стријељани. У вези с тим, друговима из партијске организације у Цетињу дато је упутство да, уколико постоје реални изгледи за извођење ове акције, предузму потребне мјере, с тим што би ми одредили групу партизана која би споља потпомогла њихов излазак из града и прихватила их на уговореноме мјесту. Међутим, ова акција није изведена, јер су у међувремену настале тешкоће у вези с изласком из затвора.

Почетком септембра партијској организацији у граду дато је упутство да организује средњошколску омладину да бојкотује школу и да се у наредној школској години не уписује у школу. Међутим, према оцјени партијске организације у граду, није било услова да се у датој ситуацији акција спроведе успјешно.

Партијској организацији у граду дато је такође упутство какав став да заузму чиновници према „националном покрету“, пошто је на њих вршен јак притисак да се уписују у њега.

Када су крајем децембра националисти послати у Босну да се боре против партизана, стављено је у задатак партијским организацијама да појачају политичку активност и спречавају мобилисање људи за одлазак у Босну.

Од краја децембра, када се интензивно врши мобилизација националиста и њихово одашиљање у Босну за борбу против партизанских снага, непријатељ предузима мјере с циљем да се дефинитивно обрачуна са позадинским радницима. Поред сталних претреса терена, настоји да преко шпијуна открије везе и логоре партизанских група, поставља засједе и сл.

Крајем марта 1943. године десило се да Јанко Стругар открије логор партизанских група у близини Горњег Цеклина и да о томе одмах обавијести команду у Цетињу. У мапи је тачно био уцртао мјесто гдје се логор налази. Команда је одмах издала наређење својим јединицама на том подручју да блокирају означени терен. Но, захваљујући обавјештењу које су наши активисти у селу добили од неких припадника чете на Горњем Цеклину, која је добила задатак да блокира терен, успјели смо да у задњем моменту избјегнемо опасност. Пошто је несумњиво утврђено да је Јанко Стругар послао наведено обавјештење, одлучено је да он за то буде кажњен. По свом цјелокупном држању заслужио је најтежу казну. И прије тога се био довољно замјерио, када је директно из редова партизана, приликом повлачења јединица, приступио четницима и посебно се истицао у малтретирању партизанских породица. Акција је морала да се изведе одмах, јер је он, према добијеним обавјештењима, требао тих дана да иде у Босну да се бори против партизана. Тако је 25. марта одређена оперативна група са задатком да га у близини његове куће на Стругарима сачека и ликвидира. Међутим, ова акција није у потпуности успјела, јер је Јанко Стругар том приликом само рањен у ногу. Испоставило се да је он послје првих пуц-

њева пао и ућугао се, тако да су другови, мислећи да је убијен, напустили мјесто догађаја.

Послије разбијања четника и националиста на Неретви и разоружања њихових формација од стране окупатора, сепаратистичко вођство, у жељи да поново задобије повјерење окупаторских власти и добије подршку за обнову и реорганизацију својих разбијених и деморалисаних јединица, развија врло живу активност у циљу придобијања и поновног мобилисања људи. При томе сепаратистичке вође користе сваку прилику за окупљање људи — покајања, парастосе и сл. Они се појављују у народу, агитују и врше притисак на људе да приступају њиховим јединицама.

Пратећи ову активност и кретање сепаратистичких вођа, који су се дотле углавном налазили под окриљем окупатора, негдје у другој половини јуна добили смо обавјештење да ће се на Љуботињу у селу Прекорници одржати парастос командиру једне њихове чете Вучковићу, који је погинуо на Неретви у борби са партизанима, и да ће том парастосу врло вјероватно присуствовати и неки од истакнутих сепаратиста — Крсто Поповић, Јован Белов Вујовић, Боко Дрецун и други.

Тим поводом чланови Окружног комитета, који су се нашли у сједишту, заједно са позадинским радницима са подручја Горњег Цеклина, Улића и Љуботиња, размотрили су могућност да се ова прилика искористи и неки од ових издајника ликвидира. Истина, услови за извођење акције на простору између Кошћела и Прекорнице су крајње неповољни, јер се тиме излаже великој опасности оперативна група која би у њој учествовала. Акција треба да се изврши дању. На Љуботињу и Горњем Цеклину се налазе двије чете националиста, а из Ријеке и Цетиња италијанске трупе могу одмах да пристигну и угрозе оперативну групу последије извођења акције. Осим тога, постављањем засједе на простору између Кошћела и Љуботиња, гдје се завршава колски пут, читава ствар се може довести у питање, ако се врши напад на путничка кола, а теже је и уочити ко се у колима налази. Најзад, највећа препрека била је у томе што се акција морала извести на подручју села која представљају главно упориште позадинских радника, која се тиме излажу репресалијама. Све је то захтијевало да се ствар свестрано и брижљиво размотри и да се све предвиди. Коначно, и поред свих наведених препрека, оваква прилика се није смјела пропустити. Одлучено је да се акција обавезно изведе. Одмах је стављено у задатак партизанским групама са подручја Љуботиња да пронађу погодно мјесто за постављање засједе на дијелу пута између Љуботиња — од мјеста гдје се завршава колски пут — до Прекорнице. Одређена је оперативна група од дванаест бораца и њен руководилац који ће руководити акцијом, провјерити исправност оружја и муниције и предузети све потребне мјере да се акција успјешно изведе и оперативна група изађе из опасне зоне. Одређен је правац крета-

ња оперативне групе и мјесто гдје ће се пребацити послије извршене акције.

Према накнадно добијеним обавјештењима, парастос на Прекорници је заказан за 23. јул 1943. године. Оперативна група је тога дана, већ у свитање, била у засједи на мјесту које није било довољно безбједно, у непосредној близини Љуботиња, на излазу из села према Прекорници, али другог избора није било. Од раног јутра овим путем пролазило је много свијета према Ријеци Црнојевића. Око девет часова почеле су да пролазе и званице према Прекорници — националисти и четници из читаве околине и из Цетиња. Око 11 часова појавила су се од правца Кошћела и два путничка аутомобила. Они су се зауставили на 200—300 метара од постављене засједе, гдје се колски пут и завршава. Из кола је изишао Јован Белов Вујовић са пратњом, обучен у раскошно црногорско одијело, са револвером за појасом. Пошао је полако и сигурно узбрдицом. Није могао ни слутиати о каквој опасности, јер се ту, на неких стотину метара, налазила постаја националиста јачине једне чете, а читаво јутро је тим путем пролазило пуно свијета и националиста под оружјем. Али, није прошло ни десет минута од његовог изласка из кола, одјекнуо је пушчани плотун и један дуги рафал из пушкомитраљеза, којим је оперативна група била наоружана. Тако је коначно ликвидирао један од највећих издајника у новијој историји нашег народа. Истом приликом убијен је и његов лични пратилац, док је Андрија Шофранац успио да побјегне натраг, према Љуботињу.

На глас о погибији Јована Белова, четници и националисти који су пошли на парастос разбјежали су се као без главе, тако да нијесу ни присуствовали парастосу.

Италијани су одмах из Цетиња упутили један свој батаљон, који је опрезно — брижљиво се обезбјеђујући, ушао у Љуботињу, покупио убијене и предвече се вратио у Цетиње. Овом приликом нијесу предузимали никакве мјере према становништву, иако се то као сигурно очекивало и с тим се рачунало приликом доношења одлуке о извршењу акције.

Одјек ове акције био је изванредан. Настало је право народно весеље, јер је једна тако мрачна личност, која је, под заштитом окупатора успијевала доста дуго да се сачува и да народу нанесе много зла, добила заслужену казну. Људи су са олакшањем изјављивали: „Вазда вам пуцала“, а жене су одмах почеле да се пакују, очекујући да буду интерниране.

Услови живота и рада позадинских радника

Да би се добила потпунија слика о дјеловању партијске организације у овом периоду, потребно је нешто рећи и о условима живота и рада позадинских радника. Поред онога што је већ речено о ситуацији послије повлачења партизанских јединица, из-

Почетком 1943. године услови живота су посебно тешки. Исхрана је слаба и једнолична. Иако нам је пећина пружила склониште за вријеме зиме, оставила је тешке посљедице на нашем здрављу. Тада стварно преживљавамо тешке моменте, али их подносимо добро. Људи се држе одлично и добро су расположени. Живот ипак тече по утврђеном реду. Извршена је извјесна подјела рада, већ према томе какве ко има склоности. Углавном вријеме проводимо у раду, јер увијек има нешто да се откуца на машини и да се умножи. Дискусија о развоју политичке ситуације и о актуелним задацима је увијек на дневном реду. Готово свакодневно смо у контакту са друговима на сусједним теренима. О држању људи у овако суровим условима могло би се рећи много лијепих ријечи. Сваки од њих је у овим приликама на свој начин велики.

Током марта контрола терена је појачана. Претреси на овом терену више и не престају. Чим осване јутро види се како оружане групе националиста иду странама. Осим тога, војска излази у Цеклинштак, ту логорује по неколико дана и тамо се више не може опстати. Зато смо принуђени да се склањамо у близини села, тамо гдје се не би могло ни претпоставити да се налазимо. У току марта смо се пред народом готово легализовали, али нам је пријетила опасност од шпијуна. Због тога су људи који су по свом држању сумњиви упозорени, тако да се нарочито и не склањамо.*

Дјеловање позадинских радника у изузетно тешким условима није могло проћи без губитака. Непријатељ је драконски поступао са нашим људима када су му падали у руке.

Већ је речено да је положај другова који су остављени за рад у позадини био веома тежак. Положај групе на челу са Радованом Гардашевићем, која се налазила на подручју Убала, био је изузетно тежак, тако да она није могла да издржи страховити притисак већ је одмах по одласку наших јединица са тог терена била разбијена. Крајем јула 1942. године Радован Гардашевић је пошао на преговоре са једном групом националиста, али су га они на превару ухватили и предали Италијанима, након чега је о д м а х стријељан.

Према обавјештењима добијеним од другова из партијске јединице на подручју Метериза и Доњег Цеклина, од 1. августа, ухваћен је у Метеризима Стево Краљевић, један од истакнутих активиста са подручја Зетског одреда. Није се могло сазнати ка-

* Приликом сусрета са групом позадинских радника из Котора, Тивта и Грбља, у прољеће 1943. године сазнали смо једну потресну ствар. За вријеме једног претреса терена на подручју Тивта, када су у равници употребљени тенкови, два брата Петковића, налазећи се у безизлазној ситуацији, попели су се на једно дрво и ту остали цијелу ноћ. Један од њих је у току те ноћи потпуно осигједио.

ложићу још само неколико података о условима живота и рада Окружног комитета и партизанских група у овом периоду. Стварање партијске организације и организовање партизанских група, редовно одржавање веза и организован политички рад, свакако су били од значаја за побољшање положаја позадинских радника. Али, при томе не треба губити из вида да су за ово вријеме све партизанске групе дјеловале у изванредно тешким условима и у сталној опасности да буду уништене. Од самог почетка, наше присуство на овом терену изазвало је већу активност непријатеља. Што се више развијала наша политичка активност, тај притисак се стално појачавао и тешкоће наших људи су се повећавале. У таквим условима одржавање веза је јако отежано и скопчано са опасностима, јер се стално претресају терени, што људе стално угрожава и омета у раду. Претресање терена и готово безизлазна ситуација веома је честа појава. Но, људи су се брзо привикли на претресе и опкољавања на малом простору, када се само пуким случајем избјегне уништење — група или појединаца. У таквим моментима била је потребна изванредна хладнокрвност да се све то поднесе мирно и достојанствено. С обзиром на однос снага, у таквим ситуацијама се избјегава директни сукоб. Но, ако се он не може избјећи, постоји чврста ријешеност да се пружи отпор достојан имена партизана и комуниста. Највећу бригу људима задаје могућност да неко буде рањен и тако заробљен, јер су свјесни шта их чека ако живи падну у руке непријатеља. На подручју Цеклинштака и околних терена притисак непријатељске војске је перманентан. Током јесени, у кратким размацама извршен је неколико пута претрес терена са јаким непријатељским снагама. Поред чета националиста у претресању учествује и једна дивизија италијанске војске.

У овој неравној борби ипак пролазимо добро, јер народ стварно бди над нашом безбедношћу. Обавјештења о покретима војске и другим опасностима добијамо преко установљених обавјештајних канала у граду и у селима. Но, и поред тога деси се да будемо изненађени.

У таквим условима, упркос сталне оскудице и опасности да будемо уништени, у животу нашег малог колектива, поред свакодневног рада, смјењују се тренуци пуни животне радости, пјесме и весеља, разних згода и незгода, шала или ситних зафевница. И поред тешкоћа, настојали смо да људе заинтересујемо за читање. Имали смо један примјерак „Историје СКП(б)“, „Питања лењинизма“, неке Лењинове брошуре и партијске материјале које смо приликом поласка на терен понијели собом. Ова наша мала библиотека представљала је посебну вриједност у овим условима. То је био начин да се људи сачувају од учмалости, јер су услови живота били више него тешки. И поред извјесног отпора појединих другова, проучавање ових материјала се углавном одвијало организовано.

ко се он нашао у Метеризима. Претпоставља се да је и он по задатку упућен на рад у позадину и да је, вјероватно рачунајући да ће се за први моменат најлакше снаћи на овом терену, одакле је родом, дошао тамо. Према обавјештењима добијеним 2. августа, Стево Краљевић је побјегао из затвора у Ријечи Црнојевића и том приликом је рањен. Међутим, 12. августа стигло је обавјештење да су Стева Краљевића ухватили и стријељали, пошто су га, онако рањеног, страшно измучили. Био је познат међу студентима као веома изграђен марксиста, добар друг и комуниста.

На подручју Косијера дјеловао је као позадински радник Душан-Баро Бурковић. На дан 4. IX 1942. године опкољен је од једног вода националиста из Косијера и ухваћен. Истога дана је убијен код школе у Косијерима.

У јесен 1942. године у Штитарима је на превару ухваћен Никола-Николица Челебић, а затим је стријељан.

У току зиме, крајем 1942. или почетком 1943. године, погинуо је у Катунској нахији Буро Пиљов Гардашевић.

Двадесет трећег децембра изненада су се појавили, код Грковог Гроба у правцу Љуботиња, националисти из Угања и Врела и опколили кућу у којој су се у том тренутку налазили Машут Лопичић и Божо Радоман, који су по задатку били упућени у Паштровиће и при повратку свратили код неких познаника да с њима поразговарају. Божу је успјело да искочи из опкољене куће и да испред плотуна пушака измакне. На жалост, Машуту то није пошло за руком, већ је у кући ухваћен и одведен на Врела. Тамо су га звјерски измучили и послје два дана стријељали.

Крајем децембра услиједио је други догађај, у коме су изгубили живот два друга.

У том времену, позадински радници на подручју Доњег Цеблина су у веома тешкој ситуацији и ријетко се јављају. Међутим, развој политичких догађаја захтијева да се појача политички рад на том терену. У вријеме када смо тражили начина да успоставимо директну везу са Душаном Томановим Лопичићем и видимо каква је тамо ситуација, појавио се на Горњем Цеблину Владо Вукашевић из Дујеве, који је непосредно прије тога био изашао из затвора у Цетињу. Преко наших пријатеља у селу изразио је жељу да се повеже са позадинским радницима и стави им се на располагање за одређене услуге. Конкретно је предложио да један број другова пође с њим у Дујеву, да се он о њима стара за неко вријеме док притисак на Цеблинштак не попусти. Његов предлог је био прихватљив у датом моменту, као погодна прилика да се успостави директна веза партијског руководства са друговима из Доњег Цеблина и појача политичка активност на том подручју. После брижљиве дискусије о томе, одлучено је да на тај терен пође група од четири позадинска радника, и то: Вељко Мићуновић, који се тада налазио у сједишту Окружног комитета, Војо Биљановић, Андрија Пејовић и Андро Лопичић.

Извршене су све припреме за њихов одлазак. У међувремену, указала се потреба да Вељко и Војо остану у сједишту Окружног комитета, јер су партијске јединице биле развиле доста велику активност и стално су тражиле упутства за рад. Тако је накнадно одлучено да у Доњи Цеклин пођу само Андрија и Андро. Договорено је да их тамо у Дүјеву дочека Буро Илијин Лопичић, који живи легално, један од многих активиста који се нијесу могли одлучити да пођу са нашим јединицама са свог терена, али су остали вјерни и спремни су да извршавају одређене задатке и то сматрају својом обавезом на овом дијелу фронта. Он ће, како је договорено, под изговором да иде у лов, превести другове чунуом преко Језера, а они ће се даље пребацити у Друшиће и обићи партијске јединице у Друшићима, Рвашима, Метеризима и ону у Јанковића Кршима.

Међутим, 28. јануара добили смо обавјештење да су другови на Језеру наишли на засједу и страдали. Послије одласка, другови су боравили неколико дана у Дүјеву код Влада Вукашевића, како је било и договорено. Одатле су 27. увече пошли чунуом са Плоче и приликом пристајања уз другу обалу ушли су у засједу, која је обухватала читаву страну од Језера до пута Ријека—Подгорица. Чим су пришли крају, Италијани и националисти су, без икаквог упозорења, осули на њих ватру из аутоматских оруђа и ручним бомбама. У том првом таласу једна бомба је пала у чун и погодила Буро Лопичића, који је тешко рањен и убрзо умро. Остали су, вјероватно, успјели да скоче у воду, али шта је с њима било — ништа се није могло сазнати. Стално претресају околни терен, а бродовима их траже по води. Одмах се пронијела вијест да је Влада Вукашевић извршио издају и обавијестио Италијане у Ријеци и да су они, на основу његовог обавјештења, које је у Ријеку однијела његова жена, поставили засједу тачно на месту гдје је требало да се искрцају другови. Жртва овога напада био је и Андро Лопичић. Послије 22 дана упорног трагања нађен је на Језеру. Изгледа да је покушао да се врати натраг и спасе пливањем, али га је неко зрно погодило у сљепоочницу. Ово је била друга жртва из исте породице за врло кратко вријеме.

Када је дефинитивно утврђено да је Влада Вукашевић извршио издају, упућена је у Дүјеву оперативна група са задатком да га ухвати или ликвидира, али је он у међувремену успио да се склони под окриље окупатора.

У срезу барском, у Шестанима, погинули су 6. јануара 1943. године Даница Лекић и Милован Орландић.

17. маја 1943. годније група од четири позадинска радника — Буро Филиповић, Мило Лубарда, Бошко Лопичић и Мило Медиговић — наишла је на претрес терена у Паштровићима. Ситуација је била таква да су се морали борбом извлачити из блокаде. Буро Филиповић је погођен у стомак, и, када је видио да се не може извући, рекао је друговима да се они спасавају, а он је у

себе испалио метак да не би непријатељу жив пао у руке, док су остали успјели да изађу из блокаде. Том приликом сви тројица су лакше рањени.

Седмог јуна у селу Годињу, у Црмници, када је са једним својим другом био опкољен, убијен је од стране четника Блажо Јошов Орландић, члан Окружног комитета.

У току маја, када су позадинске чете последије успостављања везе са бригадама добиле наређење да се врате на своје терене, у Катунској нахији је погинуо Анто Усановић, позадински радник за подручје Котора. Убијен је од стране једног присталице Крста Поповића, који је био ступио као борац у једну од позадинских чета и последије извршеног убиства побјегао и ставио се под заштиту Крста Поповића.

Као што се види, од маја 1942. до септембра 1943. године претрпјели смо тешке губитке. Они би, с обзиром на услове живота и рада, били и већи, да се позадински радници нијесу од самог почетка чврсто повезали с народом.*

Почетком јесени 1943. године, захваљујући развоју догађаја на спољном и унутрашњем фронту, могућности за шире политичко дјеловање у народу су много веће. Политички рад се развио у свим правцима и добио један нормалан ток. Активност партијских јединица усмјерена је првенствено на мобилизацију свих снага за помоћ Народноослободилачкој војсци и одашиљање нових бораца у бригаде.

Осмог септембра објављена је капитулација Италије. За позадинске раднике то је било равно завршетку рата, иако су и последије тога преживљавали тешке моменте. Позадинске јединице су одмах приступиле разоружавању италијанских трупа и организовању слободне територије. Расположење за одлазак у бригаде је велико и приступа се мобилизацији нових бораца. Тако је 12. октобра, 370 нових бораца са територије Ловћенског одреда, на челу са командантом Одрета, ступило у Четврту црногорску бригаду.

* И последије септембра 1943. године погинуо је један број изванредних другова, који су дјеловали на подручјима на којима још није била успостављена контрола партизанских снага или у самом Цетињу, о чему су подаци свакако познати.